

ТЕОРІЯ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОСНОВНА ВИХІДНА ПОЗИЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема методологічного забезпечення наукових досліджень, складна й багатоаспектна. Для дослідників-початківців дуже важливо мати уявлення про методологію, оскільки саме на перших кроках до оволодіння навичками наукової роботи найбільше виникає питань саме методологічного характеру. Тому є сенс розглянути це питання докладніше. Вихідною дефініцією цього є поняття «методологія». Методологія походить від грецького «methodos» (шлях пізнання, дослідження) та «logos» (поняття, учення) і означає «систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також учення про таку систему»[1; с. 110].

Історично, паростки методологічних знань зароджувались у практичних зв'язках людини з об'єктивом світом, у трудовій діяльності, в її розумових операціях, в усвідомленні найбільш ефективного їх складу і послідовність на шляху досягнення мети та методів отримання потрібного результату. Пізніше ці операції рефлексуються, узагальнюються суб'єктом у вигляді доцільних правил принципів, методів, прийомів пізнавальної і практичної діяльності у зіставленні з властивостями і закономірностями об'єктивної дійсності [1; с. 111].

Методологія визначає вихідні теоретичні, логічні положення шляхи і методи побудов знань і процесу досягнення результату, в якості виступають теорії, закон, закономірність, нові поняття, гіпотези і проблеми – в науці, а у практиці – позитивні зрушення у предметному світі та житті людини. Ці результати включаються організуюче начало у подальшу пізнавальну і практичну діяльність.

Отже, методологія функціонує як загальна система орієнтуючих, організуючих, регулюючих роз'яснювальних принципів, методів наукової діяльності, оскільки кожна наука має певну специфіку, то виникає необхідність

розробки і використання спеціальної конкретно-наукової методології, яка евристично взаємодіє із загальнонауковою методологією, сприяє розвитку нового наукового знання, нових ідей і проблем.

Метою цієї публікації є описання теорії ігрової діяльності як основної вихідної позиції методологічних засад досліджень.

У філософському розумінні зазначену дефініцію використовують у такий спосіб: «теорія – (грец. - розгляд, міркування, вчення) – особлива сфера людської діяльності та її результати, яка включає в себе сукупність ідей, поглядів, концепцій, учень, уявлень про об'єктивну дійсність, протистоїть практиці як предметно-чуттєвій діяльності і водночас перебуває з нею в органічній єдності. Теорія виростає з практики, узагальнює її та обґрунтовується нею, а практика осмислюється, організовується і спрямовується;

- форма вірогідних наукових знань, що дає цілісне уявлення про закономірності та сутнісні характеристики об'єктів. Теорія є найадекватнішою, найрозвинутішою і найдосконалішою формою наукового відображення дійсності» [2; с. 151-152].

Для педагогічних досліджень методологічного значення набуває положення: теорія педагогіки може розвиватися й збагачуватися лише на основі постійної взаємодії таких сфер діяльності людини, як наукова і практична.

У сучасній філософській, психологічній і педагогічній науці накопичено численний ряд теорій, зокрема теорія ігрової діяльності [3; с. 14-34].

Формування педагогічної теорії ігрової діяльності дітей дошкільного віку почало здійснюватись досить пізно – лише у кінці XVIII – на початку XIX століття. Це пояснюється відсутністю знань про особливості дошкільного віку і тому аж до XVIII століття до дітей ставились як до маленьких дорослих.

Одним з основоположників теорії гри був німецький філософ, психолог, автор відомих праць «Ігри тварин» та «Ігри людей» К. Гроос. Ґрунтовне монографічне дослідження гри дитини, результати якого опубліковані 1899 р. в

праці "Ігри людини", було здійснене К. Гроосом. Іграм дитини К. Гроос надає значної уваги також у праці "Душевная жизнь ребенка". У концепції гри цього вченого, що в науковому світі була пануючою на початку ХХ сторіччя і яку він називав *теорією вправління і самовиховання*, також виявилось визнання пріоритету біологічної домінанти в розвитку людської психіки.

За теоретичною концепцією К. Грооса, гра спричиняється суто біологічними чинниками: "Там, де індивідум, який розвивається, із власної внутрішньої спонуки і без будь-якої зовнішньої мети виявляє, зміцнює і розвиває свої нахили, там ми маємо справу із самими споконвічними явищами гри" [4; с. 71]. Дитина, маючи недостатність вроджених реакцій, грою здобуває необхідні для майбутнього життя пристосування: "Якщо пристосування для подальших життєвих задач складає головну мету нашого дитинства, то видатне місце в цьому цілеспрямованому зв'язку явищ належить грі, так що ми цілком можемо сказати, використовуючи дещо парадоксальну форму - ми граємо не тому, що буваємо дітьми, але нам саме тому дане дитинство, щоб ми могли гратися" [4; 72]. З погляду К.Грооса, об'єктивно гра - первинна стихійна школа, уявний хаос якої дає дитині можливість ознайомлення з традиційними формами поведінки людей, які її оточують. К. Гроос розглядав гру дітей як біологічно визначений спосіб підготовки до майбутньої трудової діяльності, до життя. У цілеспрямованій організації виховання, за словами К. Грооса, є два способи застосування гри: 1) вводити елементи гри у навчальне заняття; 2) використовувати гру для загального розвитку. Але елементи гри у навчанні не слід змішувати із справжньою грою. Елемент гри у навчальному занятті дає позитивний ефект тоді, коли він застосовується правильно. Більш важливим завданням для педагогів є організація вільних дитячих ігор, їх використання для виховання.

Хоча в концепції гри К. Грооса виявився пріоритет біологічної домінанти розвитку людської психіки, величезною заслугою вченого є те, що він окреслив

проблему гри і своєю теорією обґрунтував її місце серед тих діяльностей, які є суттєвими для всього розвитку людини.

Теорія К. Грооса стала основою для багатьох пізніших концепцій ігрової діяльності (Дж. Селлі, Е. Клапаред, В. Штерн, К. Бюлер тощо). Дж. Селлі у "Нарисах з психології дитинства", поставивши питання про природу дитячої гри, не зміг дати на нього вичерпної відповіді. Спостереження за дитячими іграми дозволили Дж. Селлі виділити основні особливості рольової гри, а саме: грою дитина перетворює себе і навколишнє матеріальне середовище; у грі вона глибоко занурюється у власний вимисел і живе в ньому.

Проблеми ігрової діяльності цікавили німецького поета Ф. Шіллера. Він вважав гру основою будь якого мистецтва, яке живиться енергією, залишається у людини після задоволення життєво важливих потреб.

Теорію «надлишку енергії» розвинув англійський філософ, педагог Г. Спенсер, який висловив таку думку: оскільки в цивілізованих суспільствах діти доглянуті і нагодовані батьками, у них залишається резерв часу і невитрачена енергія для того, щоб гратися. У грі знаходять застосування сили індивіда, які не були повністю використані на забезпечення його життєдіяльності. Грою діти вправляють свої бездіяльні здібності. Цю теорію називають *теорією достатку енергії*. Вона зазнала значної критики, оскільки привертає увагу таке протиріччя: діти граються і під час втоми - після серйозної праці, фізичного й розумового напруження. Втративши сили внаслідок тяжкої хвороби, в ліжку дитина теж грається, хоч у цьому випадку не можна говорити про достаток енергії чи сил.

Водночас Д.А. Колодця [4; с.102-105], погоджуючись з теорією "надлишку сил" Г. Спенсера, виявляє ставлення до гри як до способу підготовки дітей до майбутньої серйозної діяльності.

Американський психолог, засновник педології Гренвілл-Стенлі Холл, вважаючи розвиток психіки дитини своєрідним повторенням етапів розвитку людства незалежно від умов її життя і виховання, доводив, що гра дитини за

формою і змістом дублює історію від первіснообщинного ладу до сучасного суспільства. Наприклад, ігри малюків з піском є повторенням печерного періоду життя людства, мисливські ігри – втілення мисливських інстинктів та ін. Тому гра не підвладна педагогічним впливом і розвивається за своїми законами.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження гри характеризуються зближенням поглядів на неї як на провідну діяльність дітей дошкільного віку, аналізом її виховних можливостей і засобів їх актуалізації. На цих проблемах зосереджувався Л. Виготський і вчені, які репрезентують його школу (О. Запорожець, Д. Ельконін, О. Усова та ін.). Вони переконували, що виховний потенціал гри може бути реалізованим тільки за умови спрямування її дорослими. Цю точку зору розвинуто в працях французького психолога А. Валлона, її підтримували також представники педагогічної науки: Р. Пфютце, І. Хоппе, Л. Шройтер (Німеччина), Д. Ковач, О. Ваг, П. Баконі (Угорщина), Л. Белінова (Чехія), Е. Петрова, С. Аврамова (Болгарія) та ін.

Останнім часом дослідники (Н. Михайленко, Н. Короткова) виявляють зацікавленість не так феноменом гри, як сутністю, структурою, динамікою стосунків, що в ній складаються. Цей напрям наближений до сучасних концепцій дошкільного виховання, що розглядають гру як джерело формування особистості.

Психоаналітичну теорію гри обґрунтував австрійський психолог, психіатр Зігмунд Фройд, а пізніше розвинули його співвітчизник Альфред Адлер та німецько-американський психолог Карен Хорні, зосереджувались на проблемах: несвідомого і напівсвідомого в ігровій діяльності; використання гри як засобу вираження дитиною інстинктів, бажань прагнень, які вона не може реалізувати безпосередньо в житті (З.Фройд); самоствердження її, реалізації обмеженого дорослими прагнення до влади і могутності (А. Адлер), і відповідно – як засобу вдосконалення особистості дитини через перебування негативних інстинктів і поривань. Для цього слід надати дитині змогу

самостійно виявити ці інстинкти і поступово пережити їх. Але вони не зникають зовсім, заявляючи про себе щоразу, коли «знімають» зовнішні «обмежувачі», які накладає виховання.

Використання сучасних зарубіжних теорій «ігротерапії», методологічною основою яких є неофройдизм, сприяє нормалізації стосунків дитини з навколишньою дійсністю, оскільки гра знімає негативізм. Ліквідує егоїзм, вередування тощо, «поліпшує природу дитини».

За твердженням голландського психолога, автор книги «Гра людини і тварини» Фредеріка-Якоба-Йоханнеса Бейтендейка, жива істота є дитиною не тому, що грається, а навпаки, грається тому, що вона дитина. Гру він розглядав як відображення особливостей дитячого віку, вияв певних потягів дитини (наприклад. потяг до звільнення від нав'язаних середовищем обмежень, до злиття зі світом, тенденція до повторення).

За дослідженнями російського педагога Д. Менджерницької, відображення дитиною у грі взаємин дорослих, явищ суспільного життя є передумовою глибокого пізнання навколишньої дійсності, прагнення брати участь у житті дорослих.

У багатьох дослідженнях порушено різноманітні аспекти цієї проблеми: формування ігрового колективу протягом дошкільного віку під впливом повноцінної ігрової діяльності (В. Воронова), виховання організованості дітей у творчій грі (А. Матусик), виховання у дошкільників інтересу до праці дорослих (І. Власова), до школи (В. Гелло) та ін. Загалом, усі вони по-своєму аргументують, деталізують положення, що гра своїм змістом передбачає організацію дитячого товариства, а тому важливо, щоб вона втілювала позитивні явища навколишнього життя.

У педагогічному процесі дошкільного навчального закладу гра є засобом виховання, формою організації навчання (дидактична гра), виховання, методом і прийомом навчання дітей (Н. Мчедлідзе).

Сучасні українські науковці (Л. Артемова, Г. Григоренко, Н. Кудикіна, Н. Короткова К. Щербакова, Н. Гавриш та ін.) досліджують формування суспільної спрямованості дитини дошкільного віку у грі, розвиток моральних стосунків у творчих іграх тощо. За їхніми твердженнями, гра містить більші можливості для формування особистості дошкільників, ніж будь-яка інша діяльність, оскільки мотиви її мають велику спонукальну силу і дітям зрозуміле співвідношення мотиву і мети гри [6; с. 306-308].

Отже, теорія ігрової діяльності у наукових дослідженнях з педагогіки має методологічне значення. Методологія педагогіки постійно розвивається й збагачується описом наукових теорій, зокрема теорією ігрової діяльності. Теоретичні дослідження ігрової діяльності започатковані психологічної наукою. Їх суть в односторонньому поясненні гри біологічними або соціальними факторами. Пізніше на тлі означених концепцій сформується культурно-історична теорія ігрової діяльності дітей. Вона, на наш погляд, є найбільш об'єктивно виправданою і водночас плідною з огляду на розробку педагогічної теорії ігрової діяльності дітей дошкільного.

Література:

1. Психологія: словарь / А.В. Петровського, М.Г. Ярошевського; под. общ. ред. А.В. Петровського, М.Г. Ярошевського. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1990. – С. 209.
2. Філософський словник. Довідкове видання / за ред. В. І. Шинкарука. – К.: Либідь. 1997. – С. 151-152.
3. Кудикіна Н.В. Теоретичні засади педагогічного керівництва ігровою діяльністю молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі [Текст]: дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Кудикіна Надія Василівна; Інститут педагогіки АПН України. - К., 2004.- С. 14-34.

4. Гроос К. Душевная жизнь ребенка / К. Гроос. Перевод с нем. Нечаевой и Соколовой. - К.: Изд. Киевского Фребелевского общества, 1916. - 242 с.
5. Колодця Д.А. Детские игры, их психологическое и педагогическое значение / Д.А. Колодця. Пер. с итал. - М.: Моск. кн. изд-во, 1909. - 266 с.
6. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Т.І. Поніманська – К.: Академвидав, 2004. – С. 306-308.
7. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / С.У. Гончаренко. – К., Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
8. Новиков А.М. Научно-экспериментальная работа в образовательном учреждении / А.М. Новиков. – 2-е изд. – М., 1998. – 134 с.